

Kerk tussen ideaal en werkelijkheid

Kerkopbouw en praktische ecclesiologie

Niet hoe de kerk zou moeten zijn, maar hoe de kerk is, staat centraal in het etnografische domein van kerkopbouw: 'geleefd geloof'. Dit Trendbericht bespreekt verschenen literatuur op dat terrein en belicht eveneens een aantal studies over vernieuwende initiatieven die te vangen zijn onder het begrip *Emerging Church*.

Dat de kerk maakbaar is, is een tanend geloof. Er is scepsis rond het zoveelste nieuwe model of weer een nieuwe strategie. Mees te Velde, hoogleraar aan de Theologische Universiteit Kampen, zei niet zo lang geleden dat het beter was zijn boekjes over gemeenteopbouw uit het begin van de jaren negentig maar weg te gooien. Alleen het deeltje over de bijbelse basisprincipes mocht van hem blijven. “Ik heb gemerkt dat we het bij gemeenteopbouw voor we ’t weten het allemaal weer zelf doen. Die maakbaarheid ging me tegenstaan. Het als kerk móeten formuleren van een visie/missie; het stellen van haalbare doelen, *targets*, het overall woorden voor zoeken – dat noem ik *verbaliteitsoptimisme* ...” Gevraagd naar hoe gemeenteopbouw vorm moet krijgen, legt Te Velde nu nadruk op de basis, op thema’s

als organisch groeien, persoonlijke godsvrucht, meer ruimte bieden voor de eigen ontwikkeling van een plaatselijke gemeente” (*Nederlands Dagblad*, 8 december 2012).

Zijn stem is niet de enige. Kritische geluiden komen ook van bijvoorbeeld de dogmaticus Bram van de Beek, die in zijn boek over de kerk, *Lichaam en Geest van Christus*, schrijft dat de kerk de crisis wil oplossen in plaats van haar ondergaan (176).

Verzet tegen een al te activistische kerk treffen we ook aan bij vader en zoon Dekker. Ze vragen in *Marginaal en Missionair* respectievelijk *Provocatie* aandacht voor het element van goddelijk oordeel in de huidige neergang van de kerk. Ze hebben geen geloof in activistische opbouwposities die dit element van oordeel niet erkennen. Het is goed deze kritische geluiden serieus

te nemen, maar dat betekent niet zonder meer dat we ook volledig mee zouden moeten gaan in de therapie die deze auteurs voor ogen staat.

We concentreren ons in dit Trendbericht op twee domeinen. Het eerste is dat van de *Emerging Church*, de paraplueterm waaronder tal van vernieuwende initiatieven worden gevangen. Het tweede domein is dat van de etnografie. Daarbij moeten we denken aan studies naar *lived faith* en *ecclesial practices*. Niet hoe de kerk zou moeten zijn, maar hoe de kerk is, staat hier centraal. Tegelijk willen deze studies ook voluit theologisch zijn. Dat is een spannende combinatie.

In het Literatuuroverzicht dat parallel aan dit nummer op de website van *Handelingen*, www.handelingen.com, verschijnt, geven we een breder overzicht van verschenen boeken op het terrein van kerkopbouw en praktische ecclesiologie. Daarin zullen uiteraard ook Nederlandstalige boeken een plaats hebben.

Emerging Church

Emerging Church is een brede en wat diffuse beweging, afkomstig uit de Angelsaksische wereld, die zich nadrukkelijk wil verhouden tot de postmoderne context. Robert Doornenbal schreef onder de titel *Crossroads* over deze beweging een dissertatie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Zijn studie is een zeer brede en grondige introductie in wat hij noemt de *Emerging Missional Conversation* (EMC). Specifiek gaat zijn belangstelling daarbij uit naar leiderschap en het element van leiding geven in de

vorming van studenten theologie. Doornenbal acht de belangstelling hiervoor en het ook in de opleiding kennis nemen van de in de afgelopen jaren verworven inzichten, heilzaam voor de kerk van nu.

In Duitsland verscheen een verwante studie naar de *Missional Church* binnen de Verenigde Staten en de betekenis die deze discussie kan hebben voor de Duitse situatie. De auteur, Martin Reppenhagen, bewerkte zijn dissertatie uit 2008 tot het boek *Auf dem Weg zu einer missionarischen Kirche*. Hij concentreert zich vooral op het netwerk ‘The Gospel and our Culture’. De missioloog Leslie Newbigin (1909-1998) is hier een kroongetuige. Reppenhagen staat dan ook uitvoerig bij hem stil. Voor de Duitse context ziet hij als (voorzichtige) leerpunten onder meer het maken van ruimte voor missie als werving en de noodzaak rond gemeenschapsvorming te denken in zowel een ‘*centered set*’ als een ‘*bounded set*’. De gemeente dient open te zijn voor zoekers en gasten, maar moet tegelijk ook duidelijke grenzen aangeven. Anders kan de kerk zich niet ontwikkelen tot een contrastgemeenschap en dat is wat hem voor ogen staat.

Binnen Groot-Brittannië is de *Emerging Church Movement* inmiddels een behoorlijke plaats gaan innemen, mede in de vorm van zogenaamde *fresh expressions of the church*. We noemen twee publicaties die beide zicht bieden op de praxis. In 2012 verscheen van de hand van David Goodhew en anderen het boek *Fresh!*. Het boek biedt zowel inzicht in de feitelijke stand van zaken als zicht op wat de auteurs noodzakelijk achten voor het komen tot nieuwe ►

geloofsgemeenschappen. Sinds 2004 zijn er ongeveer 1000 initiatieven geweest, waarvan inmiddels ongeveer 200 het loodje hebben gelegd. Traditionele kerken, *cell churches* en netwerkkerken zijn het meest succesvol. De aanwezigheid van voldoende kader is van groot belang voor overlevingskansen en vitaliteit. Bij het nadenken over het komen tot nieuwe gemeenschappen leggen de auteurs de nadruk niet enkel op agogische kwaliteiten, maar ook op de spirituele kant van gemeenschapsvorming: gebed is onmisbaar. Binnen bestaande kerken moeten pioniers ruimte krijgen. In de *mindset* van veel bestaande kerkgenootschappen, kerken en theologische opleidingen is de pionier echter nog maar net in beeld (zie ook Doornenbal). *Fresh expressions* zullen voluit kerk moeten worden en geen ‘*church lite*’. Lange adem is geboden. Het vraagt volgens ons om voldoende middelen en een langdurig *commitment* en beide zijn lastig in een tijd van krimp.

In een verwante publicatie, getiteld *Fresh Expressions of Church and the Kingdom of God* (Cray e.a. 2012) wordt een groot aantal gemeentestichtingsprojecten beschreven. Dat gebeurt telkens in betrokkenheid op het Koninkrijk van God. De kerk wordt gezien als *sign, instrument and agent* en als *foretaste* van het Rijk. Casestudies zien we ook in *The Gospel after Christendom* (Bolger 2012), een bundel praktijkverhalen uit de hele wereld over nieuwe en vaak experimentele geloofsgemeenschappen. De verslagen zijn opgezet via een vast stramien: *culture, experiments, practices*. Het vooropzetten van de cultuur laat zien dat de zoektocht naar gecontextualiseerde gemeenschappen binnen de *Emerging Church*-beweging een uiterst serieuze zaak is.

Ook de critici van *emerging churches, fresh expressions* en pionieren laten van zich horen. Een dwars stemgeluid in de ecclesiologische bezinning wordt gevormd door het boek *For the Parish* van Andrew Davison en Alison Milbank. De auteurs hebben hun pen in vitriool gedoopt en bekritisieren in felle bewoordingen het uit elkaar halen van de ‘innerlijke werkelijkheid van de kerk’ en de verschillende ‘kerkvormen’ en de ont koppeling van ‘boodschap’ en ‘vertaling’ zoals ze dat zien gebeuren in de reflectie op *fresh expressions*. Vorm en inhoud zijn sterker verbonden dan *fresh expressions*-auteurs willen toegeven. Davison en Milbank volgen hier de filosofische inzichten van Wittgenstein. Ze wijzen ook op de eindigheid van een *fresh expression*: ‘*It will simply fold when it has run its brief course*’ (9). Het boek *For the Parish* stelt ook vragen bij het veelvuldig gemaakte onderscheid tussen ‘kerk’ (menselijk, middel, instrument) en ‘Koninkrijk’ (godelijk, doel). Dit onderscheid leidt tot een relativering van de kerk. De auteurs wijzen erop dat de kerk in het Nieuwe Testament dé vorm is van het Koninkrijk (51) en deel uitmaakt van het goede nieuws (‘*We cannot write the Church out of the gospel*’, 60). Tegen de nadruk op netwerken en doelgroepen en het ‘opofferen van de praktijken van de *inherited church*’ (54), pleiten zij voor het vrijmaken van het missionaire potentieel van de geografisch begrensde geloofsgemeenschap in haar diep gewortelde, ook historisch gegroeide betrokkenheid op de lokale woon- en leefgemeenschap.

Wij achten deze tegenstem belangrijk voor de discussie, niet alleen omdat in Nederland de geesten rijp lijken te zijn voor tientallen pioniersplekken, maar ook omdat de vraag naar

het waartoe van een geloofsgemeenschap (haar ‘*mission*’) in veel gemeenten en parochies opnieuw hoog op de agenda staat. Wie deze vraag stelt kan niet om een theologische en missiologische reflectie heen. Als de geloofsgemeenschap is opgenomen in *Gods mission*, wat houdt deze *mission* dan concreet in? Voor empirisch onderzoek naar het antwoord op deze vragen, naar het functioneren van geloofsgemeenschappen, en naar het ontstaan en de ontwikkeling van *messy churches* en *new ways of being church*, waarin ook ruimte wordt gegeven aan theologische en ecclesiologische overwegingen, moeten we echter niet bij Davison en Milbank zijn. We staan hierbij stil in de volgende paragraaf, waarin we een tweede belangrijke trend signaleren.

De kerk zoals zij werkelijk is

In het jaar 2000 wees een systematisch theoloog, Nick Healy, erop hoezeer empirisch onderzoek naar de concrete werkelijkheid van de kerk, de ‘*real church*’, nodig is om idealistische, romantiserende, werkelijkheidsvreemde *blue print ecclesiology* te voorkomen. In hetzelfde jaar pleitten de Britse Nick Adams en Charles Elliott voor zorgvuldige beschrijving van geloofsgemeenschappen als een taak van de dogmatiek, een opdracht voor de fundamentele theologie. Ze gebruiken vergelijkbare argumenten. Kwalitatief onderzoek uitvoeren beschouwen zij als een vorm van theologie beoefenen.

Sinds Healy, Adams en Elliot heeft etnografisch onderzoek, in brede zin, wereldwijd een vlucht genomen. Er wordt zelfs over een ‘*ethnographic turn*’ in de ecclesiologie gesproken en het aantal casestudies is groeiende. Waarnemen wordt daarbij niet los beschouwd van theologie.

Ook worden nieuwe vormen van onderzoek beproefd, waarin de benadering van de *action research* wordt benut. Recent zijn bijvoorbeeld publicaties verschenen over ‘*lived theology*’, waarbij het gaat over de wijsheid die in praktijken belichaamd wordt (Scharen & Vigen 2011), maar ook werd minutieus onderzoek gedaan naar Ierse eucharistische ‘*worship practices*’ die – nota bene – bij kunnen dragen aan ‘*sectarianism*’ en geweld (Garrigan 2010).

Voor *action research* met een sterke theologische component is het werk van Clare Watkins en Helen Cameron de laatste jaren baanbrekend (Cameron, Bhatti, Duce, Sweeney & Watkins 2010). Zij wijzen vooral op de gebrekkige toepassingsmogelijkheden van academische ecclesiologische reflecties op de alledaagse kerkelijke praktijk. Door scherpe waarneming ontwikkelden ze een zogeheten *four voices*-benadering, waarin ze verschillende soorten van theologie onderscheiden, zoals deze in geloofsgemeenschappen worden toegepast.

In twee in 2012 verschenen bundels *Perspectives on Ecclesiology and Ethnography* en *Explorations in Ecclesiology and Ethnography* worden in meer dan twintig bijdragen van theologen als Alistair McGrath, Rick Osmer, Luke Bretherton, Mary McClintock Fulkerson en anderen, vruchten van de kruisbestuiving van ecclesiologie en etnografie bij elkaar gebracht. Telkens gaat het om de vraag naar de verbinding tussen datgene wat de kerk over zichzelf beweert en de ‘geleefde ervaring’. Ook hierin zijn verscheidene casestudies naar concrete kerkelijke praktijken opgenomen, waarbij het overigens niet alleen gaat om *congregations* of *parishes* sec, maar ook om de rol die geloofsgemeenschappen kunnen spelen ▷

in het versterken van lokaal sociaal kapitaal en de sociale cohesie in een woonwijk. Epistemologische vragen naar de verhouding tussen een theologische en sociaalwetenschappelijke zienswijze, naar wat ‘practices’ zijn en naar de aard van de gegenereerde kennis komen herhaaldelijk aan de orde. Helder wordt aangetoond dat onderzoek naar geloofsovertuigingen (*beliefs*) alleen niet voldoet. Geleefd geloof of breder, geleefde religiositeit is ingebed in of krijgt gestalte in kerkelijke, maar ook in individuele devotiepraktijken. Daarbij is datgene wat mensen belangrijk vinden niet alleen gevormd door hun deelhebben aan de christelijke traditie, maar ook door hun deelgenoot zijn van andere culturele praktijken. Wanneer ingezoomd wordt op deze praktijken, blijkt de tegenstelling ‘kerk versus wereld’ moeilijker overeind te houden. Indachtig de kritiek van Davison en Milbank op de *fresh expressions* – zonder dat deze overigens expliciet wordt genoemd – wordt in verschillende bijdragen ook de vraag gesteld naar criteria voor wat geldt als ‘legitieme expressie’ van een kerk. Daarnaast passeren methodologische vragen voor onderzoek *in* en *met* geloofsgemeenschappen de revue, waarbij vooral vragen naar de deskundigheidsmacht van de onderzoeker centraal staan. De auteurs laten zien zich hierbij bewust te zijn van de scherpe kritiek van Foucault en anderen dat menswetenschappen objectiveren en reduceren, een kritiek die vooral etnografen zich hebben aangetrokken.

Tijdschriften

We attenderen tot slot op twee periodieken die zich specifiek richten op de kerk. Het *WKO Bulletin* is een qua oplage zeer bescheiden tijdschrift

dat verbonden is met het Werkverband Kerkelijk Opbouwwerk (WKO). Het tijdschrift is echter ook ‘los’ verkrijgbaar via een abonnement (wko.nl). Het ontwikkelt zich tot het meest grondige kerkopbouwkundige tijdschrift in Nederland en verdient daarom grotere aandacht.

Nieuw is het Engelstalige tijdschrift *Ecclesial Practices* dat door uitgeverij Brill wordt uitgegeven. Het beoogt het eerder genoemde grondig kwalitatief empirisch onderzoek naar de ‘*real church*’ en systematisch-theologische reflectie op de kerk bij elkaar te brengen. Ook methodologische vragen komen erin aan de orde. De redactie is vanuit alle continenten internationaal samengesteld en brengt experts op het terrein van kerkopbouw, zowel agogisch als meer descriptief (etnografisch) georiënteerd, bij elkaar. ◀

 Zie voor een breder overzicht van verschenen studies op het terrein van kerkopbouw en praktische ecclesiologie het Literatuurbericht Kerkopbouw / Praktische ecclesiologie door Henk de Roest & Sake Stoppels op www.handelingen.com, de website van Handelingen, tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap.

Literatuur

- Beek, A. van de (2012). *Lichaam en Geest van Christus. De theologie van de kerk en de Heilige Geest*. Zoetermeer: Meinema.
- Bolger, Ryan K. (ed.) (2012). *The Gospel after Christendom. New Voices, New Cultures, New Expressions*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Cameron, H., D. Bhatti, C. Duce, J. Sweeney, C. Watkins (2010). *Talking about God in Practice: Theological Action Research and Practical Theology*. London: SCM.
- Cray, G., I. Mobsby, A. Kennedy (2012). *Fresh Expressions of Church and the Kingdom of God*. London: Canterbury Press Norwich.

- Davison, A. & A. Milbank (2010). *For the Parish. A Critique of Fresh Expressions*. London: SCM Press.
- Dekker, W.M. (2012). *Provocatie. Over de zin van God en geloof*. Heerenveen: Groen.
- Dekker, W. (2011). *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Doornenbal, R. (2012). *Crossroads. An Exploration of the Emerging-Missional Conversation with a Special Focus on ‘Missional Leadership’ and Its Challenges for Theological Education*. Delft: Eburon.
- Garrigan, S. (2010). *The Real Peace Process: Worship, Politics and the End of Sectarianism*. London: Equinox.
- Goodhew, D., A. Roberts, M. Volland (2012). *Fresh! An Introduction to Fresh Expressions of Church and Pioneer Ministry*. London: SCM Press.
- Reppenhagen, M. (2011). *Auf dem Weg zu einer missionalen Kirche. Die Diskussion um eine ‘Missional Church’ in den USA*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Theologie.
- Scharen, Chr.B., A. Marie Vigen (2011). *Ethnography as Christian Theology and Ethics*. New York: Continuum.
- Scharen, Chr.B. (ed.) (2012). *Explorations in Ecclesiology and Ethnography*. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Ward, P. (ed.) (2012). *Perspectives on Ecclesiology and Ethnography*. Grand Rapids and Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.

Henk (prof.dr. H.P.) de Roest is hoogleraar Praktische Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen.
hpderoest@pthu.nl

Sake (dr. S.) Stoppels is universitair docent Kerkopbouw en diaconiek aan de Faculteit der Godgeleerdheid, Vrije Universiteit, Amsterdam.
s.stoppels@vu.nl